

KS. PROF. DR HAB. MAREK CHMIELEWSKI
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

TEOLOGIA DUCHOWOŚCI W FORMACJI SEMINARYJNEJ

Agere sequitur esse to jedno z pryncypiów ontologii i etyki tomistycznej, według którego działanie każdego bytu zależy od samej jego istoty.

Odnosząc je do tematu miejsca teologii duchowości w studiach seminaryjnych i całości kształcenia do kapłaństwa, należy najpierw postawić pytanie o paradygmat tej formacji, to znaczy jakiego kapłana ma wychować diecezjalne seminarium duchowne?¹ Podobnie czyni Kongregacja do spraw Duchowieństwa, która w najnowszym *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* z 8 XII 2016 r. w punkcie 30. stwierdza, że „aby podjąć formację integralną kandydata do kapłaństwa, należy zastanowić się nad tożsamością prezbitera”.

Jeżeli bowiem w programach studiów uniwersyteckich żąda się w opisie każdego przedmiotu wskazania oczekiwanych efektów kształcenia w zakresie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych, to tym bardziej takie cele należy określić dla formacji seminaryjnej. Dopiero wtedy można uszczegółowiać te cele w odniesieniu do konkretnych przedmiotów, w tym także teologii duchowości, i proponować ramowy program wykładu tego przedmiotu.

1. Jaki paradygmat formacji seminaryjnej?

Niewątpliwie odpowiedzi na pytanie o paradygmat formacji seminaryjnej należy szukać przede wszystkim w Ewangelii i nauczaniu Kościoła. Syntetycznie kwestię tę ujął św. Jan Paweł II w posynodalnej adhortacji apostołskiej *Pastores dabo vobis* o formacji kapłanów we współczesnym świecie (z 25 III

¹ Pytanie o paradygmat formacji seminaryjnej stawiałem podczas 47. Ogólnopolskiej Konferencji Rektorów Wyższych Seminarium Duchownych Diecezjalnych i Zakonnych, która odbyła się w Krakowie w dniach 5-8 IX 2011 roku. – Zob. M. CHMIELEWSKI, *Duchowość w centrum formacji seminaryjnej*, w: *Formacja intelektualna w świetle debaty nad „Ratio studiorum”*, [bez red.], Kraków 2012, s. 19-30.

1992 r.). Pisze w niej, że „prezbiterzy są powołani do przedłużania obecności Chrystusa, jedyne go i Najwyższego Pasterza, poprzez naśladowanie Jego stylu życia i ukazywanie Go w sposób przejrzysty powierzonej im owczarni. [...] Prezbiterzy są w Kościele i dla Kościoła sakramentalnym uobecnieniem Jezusa Chrystusa, Głowy i Pasterza, głoszą autorytatywnie Jego słowo, powtarzają Jego znaki przebaczenia i daru zbawienia, zwłaszcza w sakramencie chrztu, pokuty oraz w Eucharystii, dzielą Jego pełną miłości troskę aż do całkowitego złożenia daru z siebie za owczarnię, którą gromadzą w jedno i prowadzą do Ojca przez Chrystusa w Duchu Świętym. Jednym słowem, celem życia i działania kapłanów jest głoszenie Ewangelii światu i budowanie Kościoła w imieniu i w zastępstwie Chrystusa (*in persona Christi*), Głowy i Pasterza” (nr 15).

Nawiązując do powyższych słów Papieża, dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów *Tota Ecclesia*, wydane przez Kongregację do spraw Duchowieństwa dnia 31 I 1994 r., stwierdza, że tożsamość kapłana wynika ze szczególnego uczestnictwa w jedynym kapłaństwie Chrystusa (nr 2). Można ponadto wskazać na cztery zasadnicze wymiary tej tożsamości: trynitarny, chrystologiczny, pneumatologiczny i eklezjologiczny. Nie wchodząc w szczegółowe analizy, należy zauważyć, że „tożsamość, posługa i życie kapłana mają więc istotną relację z Trzema Boskimi Osobami ze względu na kapłańską służbę Kościołowi” (nr 3). Oznacza to, że kapłan „jest włączony w dynamikę trynitarną, zakładającą szczególną odpowiedzialność” (nr 4) w zakresie pełnionej posługi słowa i sakramentów. Z kolei „wymiar chrystologiczny, podobnie jak wymiar trynitarny – czytamy w dyrektorium – wynika bezpośrednio z sakramentu, który upodobnia ontologicznie do Chrystusa Kapłana, Nauczyciela, Uświęciciela i Pasterza” (nr 6). Jeśli zaś chodzi o wymiar pneumatologiczny kapłańskiej tożsamości, to wypada powtórzyć za dyrektorium, że „przez charakter sakramentalny oraz utożsamiając swoją intencję z intencją Kościoła, kapłan pozostaje zawsze w komunii z Duchem Świętym w celebracji liturgii, przede wszystkim Eucharystii i innych sakramentów” (nr 10). Posłany przez Ojca na wzór Chrystusa i napełniony Duchem Świętym, kapłan wypełniając wieloraką posługę, jest włączony w misterium Kościoła. „Kapłan, będąc w Kościele, znajduje się także wobec Kościoła” (TE 12). Jego tożsamość ma więc wymiar eklezjalny.

Zarysowanej tu tożsamości kapłana, czyli jego *esse*, odpowiada specyficzna dla tej formy życia w Kościele duchowość kapłańska, którą precyzyjnie opisuje zarówno wspomniana posynodalna adhortacja *Pastores dabo vobis*, jak i cytowane dyrektorium *Tota Ecclesia*. Cały trzeci rozdział adhortacji poświęcony jest życiu duchowemu kapłana, które „zostaje naznaczone, ukształtowane i określone przez postawy i wzory postępowania znamionujące Jezusa Chrystusa, Głowę i Pasterza Kościoła, które objawiają się w Jego pasterskiej miłości” (PDV 21). Z kolei dyrektorium w rozdziale drugim – centralnym i najobszerniejszym w całym dokumencie – daje wnikliwą analizę, jak ma wyglądać duchowość kapłańska w jej kontekście historycznym, w aspekcie celów, sposobów i środków.

Osiągnięciu takiej tożsamości i duchowości kapłana ma służyć wielopłaszczyznowa formacja początkowa w seminarium oraz permanentna w życiu i posłudze kapłana. Według *Pastores dabo vobis* chodzi o formację ludzką, duchową, intelektualną i duszpasterską. Dyrektorium dodaje, że ma ona być ponadto zlecona przez Kościół, stała, pełna, systematyczna i osobista. Jej efekty trafnie opisał Benedykt XVI, spotykając się z polskim duchowieństwem w warszawskiej archikatedrze 25 V 2006 r. Powiedział wtedy, że „wierni oczekują od kapłanów tylko jednego, aby byli specjalistami od spotkania człowieka z Bogiem. Nie wymaga się od księdza, by był ekspertem w sprawach ekonomii, budownictwa czy polityki. Oczekuje się od niego, by był ekspertem w dziedzinie życia duchowego”².

Jeżeli zatem kapłan ma być „ekspertem w dziedzinie życia duchowego”, to w trakcie formacji seminaryjnej, połączonej z kilkuletnimi studiami filozoficzno-teologicznymi, powinien otrzymać odpowiednią wiedzę w zakresie teologii duchowości, odpowiadające tej wiedzy umiejętności oraz nabyć stosowne do tego kompetencje społeczno-eklezyjalne, czyli umieć dzielić się własnym doświadczeniem duchowym zgodnie z pouczeniem, jakiego biskup udziela podczas sakramentu święceń, gdy podaje neoprezbiterowi dary ofiarne: „Przyjmij dary ludu świętego, które mają być ofiarowane Bogu. Rozważaj, co będziesz czynić, naśladowaj to, czego będziesz dokonywać, i prowadź życie zgodne z tajemnicą Pańskiego krzyża”.

W *Pastores dabo vobis* św. Jan Paweł II stwierdza, że „formacja duchowa [...] powinna być tak prowadzona, aby alumni nauczyli się żyć w zażyłej i nieustannej łączności z Ojcem przez Syna Jego Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym” (nr 45). Z kolei *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia*, zatwierdzone przez Kongregację do spraw Wychowania Katolickiego dnia 26 VIII 1999 r., powołując się na te same słowa, formację duchową alumnów nazywa „sercem, które jednoczy i ożywia bycie kapłanem i jego działalność” (nr 159). Jej znaczenie i konieczność dostrzega się także w Kościele w Polsce, czemu daje wyraz dokument końcowy II Polskiego Synodu Plenarnego. Czytamy tam, że „formacja duchowa powinna być sercem wychowania i zmierzać do wypracowania postawy wewnętrznej jedności z Jezusem Chrystusem”³.

2. Seminaryjne studia teologii duchowości w świetle dokumentów Kościoła

Przebieg studiów i formacji seminaryjnej określają stosowne dokumenty Kościoła. Na pierwszym miejscu należy postawić soborowe dekryty o formacji

² *Trwajcie mocni w wierze. Benedykt XVI w Polsce*, Kraków 2006, s. 27.

³ *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Pallottinum 2001, s. 175.

kapłańskiej *Optatam totius* (z 28 X 1965 r.) oraz o posłudze i życiu kapłańskim *Presbyterorum ordinis* (z 7 XII 1965 r.). Pierwszy z nich szczególnie dużo uwagi poświęca studiom seminaryjnym. Jest tam mowa m.in. o tym, że w reformie tych studiów należy „lepiej powiązać ze sobą nauki filozoficzne i teologiczne, dzięki czemu zmierzałyby one harmonijnie do coraz lepszego otwierania umysłów alumnów na tajemnicę Chrystusa, która przenika całą historię rodzaju ludzkiego, wywiera nieustanny wpływ na Kościół i działa głównie poprzez posługę kapłańską” (nr 14). Dokument nie wymienia poszczególnych przedmiotów, jednak zwraca uwagę na to, aby nauki teologiczne były podawane w świetle wiary w zgodzie z Urzędem nauczycielskim Kościoła i „aby alumni naukę katolicką czerpali dokładnie z boskiego Objawienia, głęboko w nią wnikali i czynili pokarmem własnego życia duchowego” (nr 16). Z tej racji studium teologii ma być osadzone w Piśmie Świętym, „które winno być duszą całej teologii” (OT 16).

W nawiązaniu do tych wytycznych soborowych, wiele uwagi sprawie formacji przyszłych kapłanów poświęcał św. Jan Paweł II nie tylko w cytowanej adhortacji *Pastores dabo vobis*, ale również w konstytucji apostolskiej *Sapientia christiana* (z 15 IV 1979 r.), w której łącząc teologię duchowości z teologią moralną, zalicza ją do przedmiotów obowiązkowych pierwszego, podstawowego cyklu studiów teologicznych (art. 51, 1°, b). Jeżeli przyjąć, że kolejność wyliczania przedmiotów wskazuje na ich hierarchię ważności, to warto odnotować, że Papież teologię moralną i duchową sytuuje po studium Pisma Świętego, teologii fundamentalnej i dogmatycznej, a przed teologią pastoralną, liturgiką, historią Kościoła, patrologią i archeologią chrześcijańską oraz wykładem z prawa kanonicznego. Ponadto w aneksie II do art. 64 wylicza studia z duchowości jako specjalizację w ramach drugiego i trzeciego cyklu studiów teologicznych (do licencjatu kanonicznego i doktoratu)⁴.

Te same normy powtarza papież Franciszek w art. 55, 1°, b konstytucji apostolskiej *Veritatis gaudium* o uniwersytetach i wydziałach kościelnych (z 27 XII 2017 r.).

Uszczegółowienie wskazań podanych w wymienionych dokumentach zostało zawarte w *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* z 19 III 1985 r., u podstaw którego było *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* z 6 I 1970 r., jak również w najnowszym *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*.

A) *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia*

Na podstawie *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* z 1985 r. na użytek polskich seminariów duchownych opracowano w 1999 r. *Ratio institu-*

⁴ S. Congregatio pro Institutione Catholica, *Ordinationes ad Constitutionem Apostolicam «Sapientia Christiana» rite exsequendam*, AAS 71(1979), s. 513, 521.

tionis sacerdotalis pro Polonia, znane jako *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce* (Częstochowa 1999). Analiza tego dokumentu pod kątem wykładu teologii duchowości w seminarium prowadzi do kilku spostrzeżeń:

a) Najpierw rzuca się w oczy to, że dokument posługuje się archaiczną i nieprecyzyjną nazwą „życie wewnętrzne”, utożsamianą z „życiem duchowym” i „duchowością”, mimo iż oficjalne dokumenty Kościoła dawno już odeszły od tej nomenklatury⁵.

b) Polskie *Ratio* miesza nie tylko nazwy, ale zakresy problemowe, przypisując częściowo teologii duchowości to, co należy do psychologii lub pedagogiki. Dokument przewiduje bowiem, że wykłady teologii duchowości na V roku studiów seminaryjnych mają „zaznajomić alumnów z procesami życia wewnętrznego, ich źródłami i rozwojem. Ponadto mają omówić związki zachodzące pomiędzy strukturą psychofizyczną człowieka w życiu wewnętrznym a rozwojem osobowości chrześcijańskiej” (nr 179).

c) Przede wszystkim jednak dokument marginalizuje teologię duchowości, gdyż w sumie na V i VI roku studiów seminaryjnych przewiduje zaledwie 56 godzin wykładów, przy założeniu, że semestr trwa 14 tygodni. Jest to np. trzy razy mniej czasu, niż przewidziano dla muzyki kościelnej (168 godzin), o połowę mniej niż dla studium psychologii (112 godzin), a nawet mniej niż dla katolickiej nauki społecznej (84 godziny). Dla porównania dla katechetyki i liturgiki *Ratio* przewiduje po 140 godzin, zaś dla przedmiotów biblijnych 364 godziny, około 1/10 całego czasu studiów⁶.

O ile wykład na V roku, jak wspomniano, ma dotyczyć głównie antropologii duchowej i rozwoju życia duchowego, to wykład na VI roku w tym samym dwudziestoosiogodzinym wymiarze ma obejmować takie kluczowe dla duszpasterstwa zagadnienia, jak: duchowość poszczególnych stanów życia w Kościele, kierownictwo duchowe, duchowość pracy, maryjny i misyjny wymiar życia duchowego oraz duchowość współczesnych zrzeczeń chrześcijańskich, duchowość kapłańska i osób konsekrowanych. Oznacza to, że na każde z tych zagadnień przypada średnio po ok. 2 godziny, co wystarcza jedynie na omówienie najważniejszych pojęć.

Wiadomo skądinąd, że przy opracowywaniu *Ratio* z 1999 r. z nikim ze specjalistów w zakresie teologii duchowości nie konsultowano ani zakresu, ani sposobu wykładania tego przedmiotu. Uderza jednak daleko idąca analogia sugerowanego programu z treścią książki *Teologia duchowości katolickiej* (red. W. Słomka, J. Misiurek, A.J. Nowak, M. Chmielewski, Lublin 1993), wyda-

⁵ Szerzej na ten temat zob. M. Chmielewski, *Metodologiczne problemy posoborowej teologii duchowości katolickiej*, Lublin 1999, s. 66-77; tenże, *Od teologii ascetyczno-mistycznej do teologii duchowości*, „Studia Diecezji Radomskiej” 2(1999), s. 89-102.

⁶ Bardziej racjonalny i zrównoważony podział godzin wykładów na poszczególne dyscypliny teologiczne prezentują standardy kształcenia dla kierunku teologia (Załącznik 105), zatwierdzone przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w 2007 r.

nej w ramach działalności ówczesnej Sekcji Duchowości Teologów Polskich (obecnie: Polskiego Stowarzyszenia Teologów Duchowości) jako pomoc dydaktyczna właśnie dla seminarzystów. Widać wyraźnie, że korzystano z niej w opisie tego przedmiotu. Biorąc jednak pod uwagę genezę tego dzieła, trzeba przyznać, że dalekie jest ono od klasycznego podręcznika seminaryjnego. Jest raczej odpowiednio uporządkowanym zbiorem esejów na temat życia duchowego, pisanych według kompetencji każdego z autorów, nie zaś według jakiegoś jednego, przejrzystego założenia metodologiczno-dydaktycznego, które uwzględniałoby wymagania formacji seminaryjnej⁷.

Nie brak zatem głosów krytycznych pod adresem *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia*, zwłaszcza w związku z afiliacją seminariów duchownych w Polsce do uniwersyteckich wydziałów teologicznych i wynikającej z tego konieczności skorelowania programów kształcenia teologicznego⁸. Kwestia teologii duchowości w kształceniu seminaryjnym była także przedmiotem refleksji ze strony teologów i formatorów skupionych w Polskim Stowarzyszeniu Teologów Duchowości, które w Ośrodku Edukacyjno-Charytatywnym Diecezji Radomskiej „Emaus” w Turnie nad Pilicą w dniach 24-25 VI 2011 r. zorganizowało ogólnopolskie sympozjum „Teologia duchowości w procesie formacji do kapłaństwa i życia konsekrowanego”⁹.

Na użytek tego sympozjum ks. Jan Miczyński i ks. Krzysztof Lala w czerwcu 2011 r. przeprowadzili wśród alumnów seminariów lubelskiego i katowickiego ankietę, której przedmiotem była ewaluacja programu studiów z duchowości, proponowanego przez omawiane *Ratio studiorum*. Respondenci zwracali uwagę na to, że wykłady z duchowości powinny mieć charakter praktyczny, być ubogacone przykładami z życia i skorelowane z osobistym doświadczeniem duchowym alumnów. Przyszłych kapłanów szczególnie interesują takie zagadnienia, jak: praktyczne podstawy życia duchowego, rozeznawanie duchowe, opętanie oraz zniewolenia duchowe i odpowiednio do tego egzorcyzmy i modlitwa wstawiennicza, rola Słowa Bożego w życiu duchowym (*lectio divina*), współzależność życia duchowego i psychiki, duchowość mężczyzny i kobiety, a także psychopatologia życia duchowego. Spośród 18 zagadnień, jakie podaje polskie *Ratio studiorum*, za szczególnie przydatne dla ich życia duchowego i przyszłej posługi uznali: kierownictwo duchowe, dynamikę rozwoju duchowego, duchowość kapłańską i życia konsekrowanego, modlitwę

⁷ Zob. M. Chmielewski, *Pierwszy polski podręcznik duchowości – w przygotowaniu*, „Pismo Okólne. Biuletyn informacyjny Biura Prasowego Episkopatu Polski” 24(1991), nr 48, s. 7-8; E. Weron, *Czy jest to seminaryjny podręcznik teologii duchowości?*, „Ateneum Kapłańskie” 123(1994), s. 161-164.

⁸ Zob. G. Strzelczyk, *Kierunki prac nad „Ratio studiorum”*, w: *Formacja intelektualna w świetle debaty nad „Ratio studiorum”*, dz. cyt., s. 39-47.

⁹ Pełna dokumentacja sympozjum została opublikowana w roczniku Polskiego Stowarzyszenia Teologów Duchowości „Duchowość w Polsce” 13(2011), s. 45-161.

i sakramenty oraz maryjny wymiar duchowości chrześcijańskiej. Ankietowani alumni postulowali uwzględnienie nowych tematów w wykładach z duchowości, jak na przykład: duchowość małżeństwa i życie duchowe w związku niesakramentalnym, walka duchowa, duchowość liturgii, duchowy wymiar przepowiadania Słowa Bożego i jego zastosowanie w spowiednictwie, zagadnienie charyzmatów i problem skrupułów¹⁰.

B) *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*

Dokument, który w wersji polskiej został wydany przez „L'Osservatore Romano” *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, ma charakter programowy i nie wchodzi w kwestie szczegółowe, takie jak wykładane przedmioty czy przewidziana dla nich liczba godzin. To zostawiono do rozstrzygnięcia episkopatowi poszczególnych Kościołów lokalnych w ramach opracowania projektu formacji integralnej, zwanego także itinerarium formacyjnym (zob. nr 10). Natomiast „formacja kapłanów, począwszy od seminaryjnych lat, jest ukazana jako jedyna, integralna, wspólnotowa i misyjna. Formacja ta jest kontynuacją jedynej »drogi bycia uczniem«, która rozpoczyna się w momencie chrztu, doskonali się wraz z innymi sakramentami inicjacji chrześcijańskiej, zostaje przyjęta jako centrum własnego życia w chwili wstąpienia do seminarium i trwa nieustannie” (Wprowadzenie, nr 3). Wobec tego postawione na wstępie pytanie o paradygmat kapłaństwa, który ma być wyznacznikiem formacji seminaryjnej, znajduje swoje uzasadnienie.

W numerze 3. *Wprowadzenia* do najnowszego *Ratio fundamentalis* czytamy, że „formacja – początkowa i permanentna – winna być odczytana w integralnej wizji uwzględniającej cztery wymiary proponowane przez *Pastores dabo vobis*”. Szczególnie został podkreślony wymiar duchowy, gdyż – jak zaznacza *Ratio* – „wpływa on na jakość posługi kapłańskiej” (nr 89). Podobnie uczył św. Jan Paweł II, stwierdzając, że formacja duchowa „jest niezbędna także ze względu na posługę kapłańską, na jej autentyczność i duchową płodność” (PDV 72).

W omawianym dokumencie temat formacji duchowej i życia duchowego pojawia się więc często w różnych kontekstach, najczęściej w formie wytycznych, spośród których – w nawiązaniu do listu apostolskiego w formie „motu proprio” *Ministorum institutio* (z 16 I 2013 r.) Benedykta XVI – najmocniej wybrzmiewa ta, aby w seminariach była oferowana „solidna formacja, zarówno ludzka i duchowa, jak też doktrynalna i pastoralna” (nr 2), począwszy od okresu propedeutycznego, przez studia filozoficzne, zwane okresem „bycia

¹⁰ Zob. J.K. Miczyński, *Podsumowanie ankiety przeprowadzonej wśród alumnów na temat nauczania teologii duchowości w seminarium*, tamże, s. 136-137.

uczniem”, i teologiczne, czyli przez okres „upodobniania się do Chrystusa”, aż po etap pastoralny, zwany „syntezą powołaniową”, wieńczący formację seminaryjną.

Wiele uwagi *Ratio fundamentalis* poświęca etapowi wstępnemu i przygotowawczemu do studiów filozoficznych i teologicznych, jakim jest tzw. okres propedeutyczny. Ma on własną specyfikę i zasadniczy cel formacji, który „polega na położeniu solidnych podwalin pod życie duchowe i na wspieraniu w lepszym poznaniu siebie dla osobistego wzrostu” (nr 59). Konieczne w tym względzie będzie „włączenie seminarzystów w modlitwę poprzez życie sakramentalne, Liturgię Godzin, zażyłą znajomość Słowa Bożego, które należy uważać za duszę i przewodnika w drodze, ciszę, modlitwę myślną, lekturę duchową” (nr 59). Etap ten bowiem „kładzie nacisk nie tylko na aspekt intelektualny, lecz także i przede wszystkim na ludzki i duchowy” (nr 155).

W związku z tym *Ratio fundamentalis* proponuje, aby na tym początkowym etapie przygotowania do kapłaństwa w ramach zajęć prezentowano elementy duchowości kapłańskiej, ze szczególnym uwzględnieniem podstawowych szkół duchowości i postaci świętych, którzy dali świadectwo przykładnego życia kapłańskiego. Nie powinno także zabraknąć hagiografii ukazującej świętych i błogosławionych własnej diecezji lub regionu (por. nr 157). Jest to jeden ze sposobów nabywania duchowości kapłana diecezjalnego od początku formacji seminaryjnej (por. nr 71).

Jeśli chodzi o etap studiów filozoficznych, to omawiane *Ratio fundamentalis* nie daje żadnych bezpośrednich wskazań, co do wykładu zagadnień duchowościowych. Nie oznacza to, że nie ma dla nich miejsca. Skoro bowiem „studium filozofii prowadzi do głębszego rozumienia i interpretacji osoby, jej wolności, jej relacji ze światem i z Bogiem” (nr 158), to nie może pomijać tak istotnego aspektu egzystencji człowieka, jak jego duchowość, która wpisana jest w ontyczną strukturę osoby. Ponadto, jak zauważa dokument, ludzkie dojrzewanie – szczególnie w centrum uwagi formacji seminaryjnej na tym etapie studiów – „jest pobudzone i wspierane przez działanie łaski, która ukierunkowuje wzrost życia duchowego” (nr 64). A zatem „dla zagwarantowania przyszłym kapłanom odpowiedniej formacji intelektualnej wszystkie dyscypliny powinny być wykładane w taki sposób, by było jasno uwypuklone ich wewnętrzne powiązanie ze sobą, unikając w ten sposób fragmentaryzacji” (nr 153).

„Etap studiów teologicznych, albo upodobniania się do Chrystusa – jak zauważa omawiany dokument – w szczególny sposób jest skierowany na własną formację duchową prezbitera, gdzie stopniowe formowanie się na wzór Chrystusa staje się doświadczeniem, które pobudza w życiu ucznia uczucia i postawy właściwe dla Syna Bożego” (nr 69). Z tej racji zasadniczy wykład zagadnień duchowościowych przypada na ten okres studiów seminaryjnych. Niestety, dokument wbrew powszechnie przyjmowanym obecnie koncep-

com metodologiczno-teologicznym, a w duchu dawnej teologii ascetyczno-mistycznej, teologię duchowości, mającą własną specyfikę metodologiczną, ściśle wiąże z nauką moralną, którą nazywa nie tylko „prawem wolności”, ale także „życiem według Ducha”. Stwierdza ponadto, że nauka moralna „ma swoje uzupełnienie w teologii duchowości”, która na tym etapie przygotowania do kapłaństwa „winna obejmować także studium teologii i duchowości kapłańskiej, życia konsekrowanego opartego na praktyce rad ewangelicznych, a także życia świeckiego” (nr 169)¹¹.

Teologii duchowości, szczególnie o nachyleniu praktyczno-duszpasterskim, nie może zabraknąć na ostatnim etapie formacji seminaryjnej, jaką jest okres syntezy powołaniowej. Ci bowiem, „którzy otrzymują święcenia, potrzebują odpowiedniego przygotowania, zwłaszcza o charakterze duchowym” (nr 77). W perspektywie troski duszpasterskiej o wiernych, do których niebawem zostaną posłani, potrzebują oni także odpowiedniej formacji do rozeznawania duchowego i kierownictwa duchowego stanowiącego część integralną posługi kapłańskiej (por. nr 178).

Mimo iż omawiany dokument przewiduje pewne obszary zagadnień teologicznych, a zwłaszcza duchowościowych, na poszczególnych etapach dojrzewania do kapłaństwa, to jednak mocno akcentuje konieczność ujęć syntetycznych, które uwzględniałyby wszystkie inne aspekty życia kapłańskiego. Z tej racji wszyscy wykładowcy seminaryjni „akceptując i podejmując program wychowawczy seminarium, na ile ich to dotyczy, winni zachęcać seminarzystów i pomagać im do czynienia postępów nie tylko w zdobywaniu wiedzy i w badaniach naukowych, ale także w życiu duchowym” (nr 142). Oznacza to, że powinni starać się „o zaferowanie seminarzystom syntezy teologicznej Objawienia Bożego, zgodnej z Magisterium Kościoła, dla zapewnienia solidnych podstaw dla ich życia duchowego oraz przyszłego przepowiadania” (nr 166).

Synteza wiedzy teologicznej, której przekazanie seminarzystom jest obowiązkiem każdego z wykładowców, ma pomóc im w osobistej formacji duchowej. Mimo iż „seminarium, bardziej niż budynkiem, jest przede wszystkim wspólnotą formującą” (nr 188), to jednak każdy seminarzysta „jest protagonistą własnej formacji i jest wezwany do ciągłego wzrastania pod względem ludzkim, duchowym, intelektualnym i duszpasterskim” (nr 130).

¹¹ Biorąc pod uwagę metodologiczny kształt teologii duchowości, wielu wybitnych współczesnych teologów wskazuje na ściślejszy jej związek z teologią dogmatyczną, aniżeli z teologią moralną. Między innymi Hans Urs von Balthasar duchowość nazywa „subiektywną stroną dogmatyki”, toteż życie duchowe według niego jest niczym innym jak „dogmatem w akcji” — Zob. *Verbum Caro*, Einsiedeln-Freiburg 1990, s. 227; tenże, *Il vangelo come norma e critica di ogni spiritualità nella Chiesa*, „Concilium” (Brescia) 1965, nr 4, s. 68; por. J. Weismayer, *Spirituelle Theologie oder Theologie der Spiritualität*, w: *Spiritualität in Moral. Festschrift für Karl Hörmann*, Wien 1975, s. 71-79.

Z dokonanej tu pobieżnej analizy najnowszego *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* widać, że paradygmatem zarówno formacji początkowej, jak i permanentnej jest duchowość kapłańska. Jest ona bowiem postawiona w centrum i niejako jej podporządkowane są pozostałe aspekty formacji i przedmiot studiów.

3. Propozycja wykładu teologii duchowości w seminarium duchownym

Mając na względzie postulat integralnego studium teologii w seminariach duchownych, uwzględniającego w szerszym zakresie problematykę duchowościową, należałoby do wymaganych przez akademickie sylabusy efektów kształcenia dopisać również te, których należałoby się spodziewać w wyniku wykładu szczegółowych kwestii duchowościowych ściśle związanych z kapłańską posługą.

A) Efekty kształcenia

Efekty kształcenia w ramach studiów wyższych na ogół opisuje się w trzech zakresach: wiedzy, umiejętności i kompetencji społeczno-eklezyjnych.

I. Jeśli chodzi o teologię duchowości, to w zakresie **wiedzy** absolwent seminarium duchownego powinien mieć znajomość:

- współczesnej terminologii teologiczno-duchowej i aktualnych nurtów teologiczno-duchowych;
- powiązania teologii duchowości z innymi dyscyplinami teologicznymi;
- biblijno-patrystycznych i liturgicznych podstawy życia duchowego;
- antropologicznych i dogmatycznych podstaw życia duchowego;
- historyczno-społecznych procesów kształtowania się postaw duchowych i stylów życia duchowego (szkół duchowości), ze szczególnym akcentem położonym na środowisko polskie;
- najważniejszych dzieł należących do klasycznej literatury ascetyczno-mistycznej, ze szczególnym uwzględnieniem literatury polskiej;
- procesu rozwoju duchowego i jego uwarunkowań psychicznych;
- problematyki modlitwy, medytacji i kontemplacji, życia mistycznego i zjawisk paramistycznych;
- duchowego wymiaru życia sakramentalnego, ascezy i katolickich praktyk pobożnościowych;
- problematyki kierownictwa duchowego i rozeznawania duchowego w powiązaniu z psychologią i demonologią;

- duchowości kapłańskiej, duchowości życia konsekrowanego we wszystkich jego formach oraz duchowości świeckich, ze szczególnym akcentem położonym na duchowość życia małżeńsko-rodzinnego łącznie ze związkami niesakramentalnymi;

- współczesnych zrzeszeń w Kościele i ruchów alternatywnych oraz kryteriów ich eklezjalności;

- duchowości i odpowiadającej jej pobożności maryjnej;

- duchowości misyjnej i ekumenizmu duchowego.

II. W zakresie **umiejętności** absolwent diecezjalnego seminarium duchownego dzięki studium teologii duchowości potrafi:

- w posłudze spowiedniczej dokonywać rozeznania duchowego i dostrzegać duchowe skutki życia moralnego oraz udzielać kompetentnych wskazań służących rozwojowi duchowemu;

- w sposób kompetentny i odpowiedzialny prowadzić posługę kierownictwa duchowego wobec wszystkich stanów życia w Kościele;

- praktycznie nauczać na temat modlitwy i pracy nad sobą w katechezie oraz przepowiadaniu liturgicznym oraz pozaliturgicznym (konferencje, wykłady itp.);

- wykorzystywać w katechezie i kaznodziejstwie oraz w posłudze spowiedniczej i kierownictwie duchowym teksty klasyczne, jak również współczesne tzw. teksty ascetyczne;

- kompetentnie zorganizować i przeprowadzić dni skupienia, rekolekcje i inne ćwiczenia duchowe dla różnych stanów oraz grup eklezjalnych;

- umiejętnie rozpoznawać oraz identyfikować stany duchowe i zjawiska paramistyczne;

- w duchu eklezjalnym wspierać lub animować różnego rodzaju zrzeszenia chrześcijańskie, w tym tradycyjne grupy parafialne, zwłaszcza o profilu maryjnym (np. ministranci, bielanki, oaza, Kółka Żywego Różańca itp.);

- dokonywać samodzielnej, wnikliwej obserwacji oraz krytycznej interpretacji zjawisk i procesów społecznych dotyczących życia duchowego.

III. W zakresie **kompetencji społeczno-eklezjalnych** absolwent seminarium duchownego:

- ma potrzebę permanentnej, osobistej formacji duchowej, do której potrafi dobrać właściwe sposoby i środki;

- ma poczucie odpowiedzialności za duchowy rozwój innych członków Kościoła i potrafi służyć temu rozwojowi poprzez szeroko rozumiane doradztwo;

- powierzone sobie zadania w Kościele i społeczeństwie traktuje w duchu miłości pasterskiej jako posłannictwo i służbę, będące integralną częścią jego życia duchowego;

- odznacza się wysoką wrażliwością moralno-duchową i tolerancją wobec odmiennych postaw światopoglądowych oraz potrafi prowadzić z nimi

dialog ekumeniczny lub międzyreligijny, szukając wspólnych elementów duchowościowych;

– dba o wierność chrześcijańskiemu dziedzictwu duchowemu, ze szczególnym akcentem położonym na polską duchowość i tradycję pobożnościową.

Spodziewane efekty kształcenia możliwe są do osiągnięcia pod warunkiem, że w seminaryjnym studium teologii uwzględni się całe spektrum problematyki duchowościowej, która w odpowiedzi na znaki czasu i bieżące potrzeby Kościoła ostatnio bardzo się wyspecjalizowała.

B) Program wykładu

Jeżeli brać pod uwagę zakres tematyki duchowościowej proponowanej przez polskie *Ratio studiorum* z 1999 r., jak również ogólne wskazania tematyczne podane w najnowszym *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, to w programie studiów seminaryjnych dla teologii duchowości należy przewidzieć co najmniej 120 godzin zajęć. W ich zakres wchodzić będą wykłady, konwersatoria, ćwiczenia oraz inne formy dydaktyczne. Natomiast do tego pensum nie wlicza się zajęć poświęconych tematyce życia duchowego prowadzonych w ramach przygotowania propedeutycznego. Nie należy ono bowiem do cyklu studiów uniwersyteckich.

W Polsce wszystkie seminaria diecezjalne i zakonne są włączone w struktury uniwersyteckie, co ma swoje niewątpliwe walory, ale także ograniczenia, jak chociażby limit godzin zajęć i punktów ECTS. To na ogół znacząco ogranicza program studiów, zwłaszcza pod względem ilości godzin. Nic jednak nie stoi na przeszkodzie, oprócz względów finansowo-organizacyjnych, aby w seminarium duchownym odbywały się dodatkowe zajęcia poza pensum uniwersyteckim.

Uwzględniając powyższe założenia, wykład teologii duchowości w seminarium duchownym można zrealizować według następującego programu ramowego, z niektórymi propozycjami bardziej szczegółowymi:

Okres propedeutyczny. Zajęcia z teologii duchowości, odbywające się poza uniwersyteckim limitem godzin, obejmowałyby elementy hagiografii kapłańskiej, ogólną prezentację szkół duchowości oraz świętych i wybitnych postaci, zwłaszcza związanych z Kościołem lokalnym. Mogą one przybierać formę konwersatoriów, w ramach których studenci opracowują zleczone im tematy, a następnie prezentują pozostałym uczestnikom zajęć, w wyniku czego wywiązuje się dyskusja.

Rok pierwszy. Zajęcia z teologii duchowości w wymiarze 15 godzin, realizowane raczej w drugim semestrze, miałyby na celu zapoznanie seminarzystów z podstawami teologii duchowości, a więc kluczowymi pojęciami i nazwami przedmiotu, zarówno tradycyjnymi (ascetyka, teologia ascetyczno-mistyczna,

teologia życia wewnętrznego), jak i współczesnymi (życie duchowe i duchowość). Ponadto w wykładzie znalazłoby się omówienie podmiotowego wymiaru teologii duchowości jako nauki (wybitni teologowie duchowości i tzw. pisarze ascetyczni, szczególnie święci i doktorzy Kościoła, współcześni autorzy, klasyczne dzieła duchowościowe i najważniejsza współczesna literatura, także polska) oraz jej wymiaru przedmiotowego (źródła wiedzy o życiu duchowym, doświadczenie duchowe oraz metody jego opisu, współczesne nurty i tendencje w duchowości religijnej i niereligijnej, z uwzględnieniem kontekstu polskiego).

Znajomość tych zagadnień ma doniosłe znaczenie zwłaszcza dla autoformacji, gdyż ułatwia rozeznanie w zakresie doboru odpowiedniej lektury duchowej i uwrażliwia na różne pseudo-duchowości religijne.

Rok drugi. Wraz ze studiami historii filozofii i historii Kościoła wskazany byłby syntetyczny wykład z historii duchowości, w wymiarze 15 godzin. Poświęcony byłby zaprezentowaniu najważniejszych nurtów, zjawisk i postaci, które na przestrzeni dwóch tysięcy lat chrześcijaństwa wywarły znaczący wpływ na styl życia duchowego i w jakiś sposób oddziałują także dziś. Dotyczy to takich zjawisk, jak np.: plotynizm i gnostycyzm, ruch monastyczny, manicheizm, średniowieczne nurty duchowe, *devotio moderna*, reformacja i kontrreformacja, jansenizm i kwietyzm, oświeceniowy racjonalizm, romantyzm, ruch biblijno-liturgiczny, modernizm, New Age czy horyzontalizm. Nie powinno zabraknąć ukazania polskiego wkładu w duchowość nowożytną. Ponieważ zarysowana tu tematyka łączy się z historią Kościoła i historią filozofii, więc zajęcia mogłyby mieć formę konwersatoryjną, co dałoby okazję do integrowania wiedzy historycznej.

Rok trzeci. Początek systematycznego studium teologii dobrze byłoby związać z prezentacją bardzo ważnej dla formacji duchowej chrześcijanina i przyszłego kapłana tematyki rozwoju duchowego. Liczący 15 godzin wykład obejmowałby następujące kwestie szczegółowe: powszechne powołanie do świętości, pojęcie rozwoju duchowego, psychofizyczne oraz socjo-kulturowe uwarunkowania życia i rozwoju duchowego, klasyczne (tomistyczno-bonawenturiańskie i terezańsko-sanjuanistyczne) oraz współczesne koncepcje rozwoju duchowego, praca nad sobą (asceza) i walka duchowa. Ponieważ naturalną konsekwencją rozwoju duchowego jest chrystoformizacja i zjednoczenie z Bogiem, dlatego dopełnieniem wykładu będzie wyjaśnienie istoty mistyki chrześcijańskiej i odróżnienie jej od innych rodzajów mistyki religijnej (żydowskiej, sufickiej, dalekowschodniej). Konieczne będzie także omówienie błędnie uznawanych za istotę mistyki zjawisk nadzwyczajnych (paramistycznych), zarówno somatycznych (np. stygmaty, bilokacja, lewitacja, inedia, wigi-lancja), jak i psychicznych (np. widzenia i wizje, glosolalia i ksenoglosja, kardiognoza, prekognicja).

Rok czwarty. Praktycznym przejawem życia duchowego jest pobożność, której omówienie w ramach liczących 15 godzin zajęć należałoby skorelować m.in. z wykładem chrystologii, eklezjologii, pneumatologii, mariologii i liturgiki. Na treść wykładu lub innej formy dydaktycznej (np. ćwiczeń) składałyby się zatem następujące zagadnienia: pojęcie i rys historyczny katolickiej pobożności, pobożność a liturgia, rodzaje praktyk pobożnych (m.in. rachunek sumienia, czytanie duchowe, *lectio divina*, rekolekcje, dni skupienia, kursy formacji duchowej), style i przejawy pobożności, a więc pobożność chrystocentryczna (eucharystyczna i pasyjna), maryjna (omówienie konkretnych praktyk, zwłaszcza różańca), hagiologiczna (cześć aniołów, świętych i zmarłych), współczesne formy pobożności (m.in. kult Bożego miłosierdzia).

Rok piąty. W bliskiej perspektywie święceń diakonatu, włączającego do stanu duchowego, pożyteczne wydaje się bardziej szczegółowe omówienie duchowości stanów życia w Kościele. Wykład należałoby zacząć od ukazania komplementarności tychże duchowości w aspekcie trynitarno-chrystologicznym i eklezjalno-antropologicznym i misyjnym, mamy bowiem jedną co do istoty duchowość chrześcijańską, która wyraża się na wiele sposobów. Z oczywistych względów szczególnie wiele uwagi należałoby poświęcić duchowości kapłańskiej, zwracając uwagę na trynitarno-chrystologiczną podstawę kapłańskiej tożsamości, miłość pasterską, charyzmatyczne znaczenie celibatu, służebny i misyjny charakter kapłaństwa, jak również specyficzne środki świętości kapłańskiej.

Mając na względzie doniosłość życia konsekrowanego w Kościele, należałoby tej tematyce poświęcić odpowiednio dużo uwagi, kładąc akcent najpierw na poprawną terminologię usankcjonowaną posoborowym nauczaniem Kościoła¹². Po wykładzie teologii życia konsekrowanego, czas na prezentację siedmiu głównych jego form – wspólnotowych (mnisi i mniszki, instytuty zakonne, stowarzyszenia życia apostołskiego, instytuty świeckie) oraz indywidualnych (dziewice konsekrowane, wdowy i wdowcy konsekrowani, pustelnicy). Dopełnieniem wykładu będzie ukazanie struktury życia konsekrowanego, a więc etapy formacji, znaczenie profesji rad ewangelicznych, organizacji życia wspólnego i form apostołstwa.

Jeśli chodzi o duchowość laikatu, to w ramach wykładu, oprócz tożsamości świeckich w Kościele i specyfiki ich powołania do świętości, należałoby zwrócić szczególną uwagę na duchowość kobiety i mężczyzny, specyficzną drogę świętości w małżeństwie i rodzinie, jak również duchowe aspekty życia w związkach niesakramentalnych. Niezwykle ważną sprawą dla przyszłych

¹² Funkcjonuje mocno zakorzeniony zwyczaj mówienia o życiu zakonnym (np. w modlitwach o powołania czy kaznodziejstwie), podczas gdy jest ono jedną z wielu form życia konsekrowanego. Stosowanie wyłącznie tej terminologii można uznać za przejaw lekceważenia duchowego bogactwa Kościoła.

kapłanów jest dobra znajomość specyfiki i rodzajów zrzeczeń w Kościele oraz kryteriów ich eklezjalności. Z tym związana jest bogata treściowo kwestia charyzmatów. Mówiąc o powołaniu świeckich do świętości, nie można pominąć takich zagadnień, jak duchowość pracy, płaszczyzna apostołstwa (np. polityka, biznes, media), pełnienie uczynków miłosierdzia i zaangażowanie ewangelizacyjno-misyjne.

Wiele szczegółowych kwestii z tego zakresu znajdzie się zapewne w wykładzie prawa kanonicznego i teologii pastoralnej. Niemniej jednak bardzo szerokie spektrum tematów, które należałoby podjąć w ramach tego wykładu, wymaga co najmniej 30 godzin zajęć.

Rok szósty. Według założeń ostatniego *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* studia seminaryjne wieńczy etap pastoralny, zwany także syntezą powołaniową. Doskonale korespondować może z tym trzydziestogodzinny wykład teologii duchowości poświęcony zarówno kierownictwu duchowemu, jak i ściśle z tym związanej tematyce rozeznawania duchowego. Odróżniając wyraźnie spowiednictwo od kierownictwa (ojcostwa) duchowego, należałoby najpierw wyłożyć teologiczne podstawy tej posługi z elementami historii, zwracając uwagę na jej paterologiczno-chrystologiczny i zarazem pneumatologiczno-eklezjalny charakter. Od strony praktyki duszpasterskiej pożyteczne będzie omówienie kwalifikacji intelektualnych, moralno-duchowych i praktycznych, jakimi powinien odznaczać się kierownik duchowy. Podobnie należałoby dokonać charakterystyki osoby kierowanej. Odpowiednio dużo miejsca, być może w formie zajęć konwersatoryjnych, należałoby poświęcić zagadnieniom szczegółowym, takim jak: kierownictwo poszczególnych rodzajów wiernych, a zwłaszcza mistyków, skrupulatów, osób uzależnionych i zniewolonych, zaburzonych osobowościowo, chorych fizycznie i psychicznie oraz niepełnosprawnych.

Z kierownictwem duchowym ściśle związana jest niełatwa sztuka rozeznawania duchowego, w wykładzie której należy najpierw omówić teologię i metody rozeznawania, a następnie podać główne kryteria. Dopełnieniem tego wykładu będą kwestie związane z opętaniem i egzorcyzmem.

*

Na początku swego pontyfikatu św. Jan Paweł II, w przemówieniu do Kolegium Kardynałów i Kurii Rzymskiej w dniu 28 VI 1980 r., zauważył, że „problemem kluczowym dzisiejszego Kościoła są przede wszystkim seminaria”¹³. Dziś to stwierdzenie nie tylko nie zdezaktualizowało się, ale nabrało ostrości. Na to zdaje się wskazywać, z jednej strony, problem drastycznego spadku po-

¹³ Jan Paweł II, *Homilie i przemówienia okolicznościowe*, w: *Dzieła zebrane*, t. XIV, Kraków 2009, s. 55.

wołań kapłańskich i coraz częstszych odejść z kapłaństwa, także w Polsce, a do tego kryzysy i nagłaśniane przez media skandale z udziałem księży. Z drugiej strony, postulat dążenia do świętości jako kluczowe zadanie Kościoła w trzecim tysiącleciu (por. NMI 30) stawia przed kapłanami i kandydatami do kapłaństwa bardzo wysokie wymagania.

To wszystko skłania do przemyślenia na nowo kierunku, sposobu i środków formacji seminaryjnej. Wyrazem podjętych już przez Kościół działań w tym zakresie jest m.in. wydane ostatnio przez Kongregację do spraw Duchowieństwa *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, które – jak się wydaje – bardziej niż poprzednie tego rodzaju dokumenty kładzie nacisk na duchowy aspekt teje formacji. Ponieważ ma to być formacja integralna, troska o jej duchowy wymiar powinna znaleźć oparcie i dopełnienie w odpowiednio dostosowanym do potrzeb przyszłych kapłanów wykładzie teologii duchowości.

Należy zatem w całokształcie studiów seminaryjnych dać teologii duchowości nie tylko większy wymiar godzin, ale i bardziej doniosłe znaczenie. O tym, że istnieje oddolna potrzeba zwrócenia uwagi na zagadnienia duchowe w przygotowaniu do kapłaństwa, świadczy fakt, że w niektórych seminariach już od lat z powodzeniem prowadzone są wykłady z teologii duchowości w wymiarze dwu- a nawet trzykrotnie większym niż przewiduje to polskie *Ratio studiorum*¹⁴. Warto dodać, że dokonuje się to bez uszczerbku dla innych przedmiotów, natomiast z wielkim duchowym pożytkiem dla przyszłych kapłanów¹⁵.

¹⁴ Ojciec Marian Zawada jako przykład podaje seminarium warszawskie i krakowskie, a także niektóre seminaria zakonne. Zob. *Teologia duchowości w systemie studiów seminaryjnych w Polsce*, „Duchowość w Polsce” 13(2011), s. 53-54; por. J. Jagielka, E. Matulewicz, *Głosy w dyskusji nt. „Jak wykladać teologię duchowości w seminarium”*, tamże, s. 143.

¹⁵ Zob. M. Szymula, *Jak wykladać teologię duchowości w seminarium duchownym?*, tamże, s. 132.